

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՆՔՆԻՇԻՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՐԱՆՅԱՆ

Պետությունների ինքնիշխանության սկզբունքը, հատկապես Աուգսբուրգի (1555 թ.) և Վեստֆալյան (1648 թ.) հաշտություններից ի վեր¹, միջազգային իրավունքի անկյունաքարերից է:

Միջազգային տնտեսական հարաբերությունների գլոբալացման ներկա պայմաններում առաջնային է դարձել հենց պետությունների տնտեսական ինքնիշխանության խնդիրը: Սրա վառ վկայությունն է 2016 թ. հունիսին Մեծ Բրիտանիայում անցկացված հանրաքվեն, որով այդ երկիրը որոշեց դուրս գալ Եվրոպական միությունից («Բրեքսիթ»): «Փաստարկը, որ Բրիտանիան կորցրել էր իր ինքնիշխանությունը և անգամ իր ժողովրդավարությունը՝ լինելով ԵՄ կազմում, «Բրեքսիթ» հիմքերից էր»²: ԵՄ-ից դուրս գալու կողմնակիցների կարգախոսն էր՝ «Վերցրեք վերահսկողությունը» («Take Control»)³:

Տնտեսական գլոբալացումը մնում է միջազգային, ինչպես նաև պետության տնտեսության խոցելիության պատճառներից մեկը⁴: Թեև բոլոր պետությունները ենթակա են գլոբալացման ազդեցությանը, սակայն փոքր երկրների համար ներկայիս մարտահրավերներն ավելի ազդեցիկ են: Չունենալով տնտեսական բավականաչափ ռեսուրսներ՝ ավելի թույլ տնտեսություններով պետությունները կախված են արտաքին գործոններից, ներմուծումներից⁵ և այլն: Միջազգային տնտեսական անկումները կամ արտահանման կարևորագույն շուկաների խաթարումը ճակատագրական հետևանքներ կարող են ունենալ փոքր պետությունների համար⁶:

¹ Տե՛ս **Röling B. V. A.**, *International Law in an Expanded World*, Amsterdam: Djambatan N.V., 1960, Chapter III; **Falk R. A.** *The Interplay of Westphalia and Charier Conceptions of International Legal Order* in Falk R A & Black C I: (eds.) *The Future of international Legal Order* (1969) Vol. I., էջ 43–48):

² «The Economist», 2016, հասանելի է՝ <https://www.economist.com/britain/2016/06/15/the-economists-guide-to-britains-eu-referendum>

³ Vote Leave, 2016.

⁴ Տե՛ս **Хабибуллин А. Г., Чернобель Г. Т.** *Интересы государства и его охранно-защитная функция* // "Журнал российского права", 2008, № 5, էջ 18-27:

⁵ Տե՛ս, օրինակ՝ **Dahl R.A. and Tufte E. R.**, 1942, *Size and democracy*. Stanford University Press, Stanford, Calif, 1973:

⁶ Տե՛ս **Dermot McCann**, *Small States in Globalizing Markets: The End of National Economic Sovereignty*, 34, N.Y.U. J. Int'l L. & Pol. (2001), էջ 281:

Այսպիսով, պետությունների տնտեսական ինքնիշխանության իրացման խնդիրն ավելի ակներև է գլոբալիզացիոն գործընթացների համատեքստում: Իսկ ի՞նչ է տնտեսական ինքնիշխանությունը: Ինքնիշխանությունն առհասարակ ենթադրում է հնարավորություն՝ ինքնուրույն որոշելու պետության ներքին, ինչպես նաև արտաքին հարցերը՝ հետևելով միջազգային իրավունքի համընդհանուր նորմերին: Տնտեսական ինքնիշխանությունն իր հերթին իրավաքաղաքական հասկացություն է, որը սահմանում է պետության ինքնուրույնությունը՝ իրականացնելու տնտեսական բնույթի իրավասություններ այլ երկրների հետ փոխհարաբերություններում: Այն տարածքային և գործառութային ինքնիշխան իրավունքների համադրություն է: Եթե տարածքային բնույթի ինքնիշխան իրավունքները պետությունն իրականացնում է իր սահմաններում, ապա գործառութային ինքնիշխան իրավունքներից պետությունն օգտվում է տնտեսական գործունեության իրականացման ժամանակ⁷:

Տնտեսական ինքնիշխանության պատմական առանձնացումը՝ որպես ինքնուրույն սկզբունք, ուղղակիորեն կապվում է 1960-70-ականներին Ասիայում և Աֆրիկայում ձևավորված պետությունների միջազգային ասպարեզում ի հայտ գալու և նրանց՝ միջազգային գործընթացներից հետընթացը հաղթահարելու խնդիրների հետ:

1974 թ. «Պետությունների տնտեսական իրավունքների և պարտականությունների խարտիայի» (CERDS) (այսուհետ՝ Խարտիա) ընդունումը նշանավորվում է միջազգային տնտեսական նոր կարգում տնտեսական ինքնիշխանությանն առնչվող սկզբունքների զարգացմամբ⁸: Խարտիան փորձում էր համառոտ թվարկել պետությունների տնտեսական իրավունքները և պարտականությունները⁹: Այս փաստաթղթի առաջին գլուխը, որը մասամբ ներկայացնում է ընդհանուր սկզբունքները, և երկրորդ ու չորրորդ գլուխները, որոնք ուղեկցվում են պետությունների որոշակի իրավունքների և պարտականությունների մեկնաբանություններով, ժամանակակից միջազգային իրավունքում կազմում են տնտեսական ինքնիշխանության հնարավորությունների և հեռանկարների իրավական հիմքը:

Հետագայում լրացուցիչ ջանքեր գործադրվեցին՝ հստակեցնելու և համակարգելու պետությունների տնտեսական իրավունքներն ու պարտականությունները: 1984 թ. «Միջազգային իրավունքի սկզբունքների և նորմերի պրոգրեսիվ զարգացման մասին» ՄԱԿ-ի Վերապատ-

⁷ Տե՛ս **Малеев Ю. Н.** Международное воздушное право / Вопросы теории и практики. М., 1986, էջ 75:

⁸ 1975 թ. «Զարգացման և տնտեսական համագործակցության մասին» ՄԱԿ-ի ԳԱ No. 3362 (S-VII) բանաձևի նախաբանում նշվում է, որ Միջազգային տնտեսական նոր կարգի ծրագիրը և 1974 թ. Խարտիան «դնում են Միջազգային տնտեսական նոր կարգի հիմքերը»:

⁹ Տե՛ս Խարտիայի երկրորդ գլուխ:

րաստման և հետազոտությունների ինստիտուտի (UNITAR) (այսուհետ՝ ՄԱՎԳԻ) ուսումնասիրությունը և Միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի 1986 թ. Սեուլի կոնֆերանսը (IL A Seoul Conference) առանձնացրին որոշակի սկզբունքներ և նորմեր՝ միջազգային տնտեսական նոր կարգի (New International Economic Order)¹⁰ վերաբերյալ, որոնք գետեղված են հետևյալ երկու համապարփակ սկզբունքներում: Դրանցից առաջինն **ինքնիշխան հավասարության սկզբունքն** է, որում կարելի է ներառել. 1) պետության իրավունքը որոշելու իր տնտեսական համակարգը, 2) բնական ռեսուրսների, տնտեսական գործունեության և հարստության նկատմամբ մշտական ինքնիշխանությունը, 3) այդ երկրների ամբողջական և արդյունավետ մասնակցությունը միջազգային տնտեսական հարաբերություններին, 4) հավասարությունը և խտրականության արգելման սկզբունքը: Երկրորդ սկզբունքը վերաբերում է պետությունների **համագործակցելու պարտականությանը**, որը ներառում է. 1) զարգացող պետությունների նկատմամբ արտոնյալ վերաբերմունքը, 2) զարգացող երկրների արտահանումներից եկամուտների կարգավորումը, 3) զարգացող երկրների զարգացմանը օժանդակելու թույլտվության սկզբունքը, 4) մարդկության ընդհանուր ժառանգության սկզբունքները, 5) յուրաքանչյուր պետության իրավունքը՝ օգտվելու գիտության և տեխնոլոգիաների հնարավորություններից, 6) *Pacta sunt servanda*, 7) վեճերի խաղաղ կարգավորման սկզբունքը: Սկզբունքների այս բազմազանությունը վկայում է տնտեսական ինքնիշխանությանը վերաբերող հիմնախնդիրների խրթին լինելու մասին:

Պետության տնտեսական ինքնիշխանության հասկացության նորմատիվ-իրավական բովանդակությունն ընդհանուր առմամբ ենթադրում է երկու տարրեր.

1. պետության ինքնիշխան իրավունքը՝ ազատորեն տնօրինելու սեփական ռեսուրսները, հարստությունը և ամբողջ տնտեսական գործունեությունը,

2. պետության ինքնիշխան իրավունքը՝ իրավահավասար հիմունքներով մասնակցելու միջազգային տնտեսական հարաբերություններին:

Առաջինը ենթադրում է պետության գերակայությունը երկրի ներսում, երկրորդը՝ արտաքին հարաբերություններում¹¹:

Պետության ինքնիշխանությունը երկրի ներսում: Պրոֆեսոր Կաստանեդան գտնում է, որ տնտեսական ինքնիշխանության ներքո պետք է հասկանալ «միջոցների և դրույթների համակցությունը», որոնց միջոցով «պետությունները կարող են պահպանել իրենց տնտեսական ան-

¹⁰ Տե՛ս **Gebremariam F. M.**, *New International Economic Order (NIEO): Origin, Elements and Criticisms*, International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, Germany, 2017:

¹¹ Տե՛ս **Блищенко И. П., Дориа Ж.** *Экономический суверенитет государства. Учебное пособие.* М., 2000, էջ 51, 66:

կախությունը և ռեսուրսները»¹²: ՊորՖեստր Բետաստին գտնում է, որ պետությունների տնտեսական ինքնիշխանությունը հարգելու սկզբունքի նորմատիվային բովանդակության մեջ մտնում են միջազգային տնտեսական նոր կարգի հետևյալ ծրագրերը՝ սոցիալ-տնտեսական համակարգերի ընտրության ազատություն, ռեսուրսների նկատմամբ մշտական ինքնիշխանություն և այլն¹³:

Միջազգային կազմակերպությունների բազմաթիվ բանաձևեր¹⁴, կոնվենցիաներ¹⁵ և պետությունների իրավական պրակտիկան սահմանել են սեփական տարածքի սահմաններում պետության ինքնիշխան իրավունքը ռեսուրսների և տնտեսական գործունեության նկատմամբ, խտրականության անթույլատրելիությունը, պետությունների տնտեսական համագործակցության փոխշահավետության անհրաժեշտությունը, բոլոր պետություններին միջազգային տնտեսական խնդիրներին վերաբերող որոշումներին ներգրավելը և այլն:

Բնական ռեսուրսների նկատմամբ մշտական ինքնիշխանության (այսուհետ՝ Մշտական ինքնիշխանություն) վերաբերյալ պահանջները ի սկզբանե մոտիվացվել են նորանկախ պետությունների և զարգացող այլ պետությունների ինքնիշխանությունը ուժեղացնելու ջանքերով¹⁶: Ասիայի և Աֆրիկայի ժողովուրդների սեփական ռեսուրսները պաշտպանելու ցանկությունը հիմք հանդիսացավ, որ բնական ռեսուրսների նկատմամբ մշտական ինքնիշխանության իրավունքն արտացոլվի ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքում: Այն նաև տեղ գտավ ՄԱԿ-ի ԳԱ 1314 (XIII) 1958 թ. դեկտեմբերի 12-ի բանաձևում, որտեղ դիտարկվում է որպես «ինքնորոշման իրավունքի հիմնական տարր», իսկ այսուհետ՝ 1962 թ. դեկտեմբերի 24-ի թիվ 1803 (XVIII) բանաձևով նշվեց «բնական հարստության և ռեսուրսների նկատմամբ անօտարելի ինքնիշխանության» մասին, 1966 թ. դեկտեմբերի 25-ի 2158 (XXI) բանաձևում՝ «ժողովուրդների իրավունքը՝ ազատորեն տնօրինե-

¹² **Bedjaoui M.** Droit International: Bilan Et Perspectives. Paris: Pédone, 1991, p. 633.

¹³ Տե՛ս **Bettati M.** Le nouvel ordre économique international, Que sais - je?, 1986, էջ 16:

¹⁴ Տե՛ս, օրինակ՝ ՄԱԿ-ի ԳԱ 3201 (S-VI) 01.05.1974 թ. բանաձևը (Միջազգային տնտեսական նոր կարգի հաստատման մասին հռչակագիր) և 01.05.1974 թ. 3202 (S-VI) բանաձևը (Միջազգային տնտեսական նոր կարգի հաստատման գործողությունների ծրագիր), 12.12.1974 թ. 3281 (XXIX) բանաձևը:

¹⁵ 1966 թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը, «Ծովային իրավունքի մասին» 1982 թ. ՄԱԿ-ի կոնվենցիան (հոդվ.՝ 56, 77):

¹⁶ Տե՛ս 1952 թ. Ուրուգվայի և Լեհաստանի հայտարարությունները ՄԱԿ ԳԱ 523 և 626 բանաձևերի ընդունման շրջանակներում: Մշտական ինքնիշխանությունն առհասարակ չի ձևավորվել մեկուսի, այլ որպես գործիք օգտագործվել է միջազգային քաղաքական իրադարձություններին միջամտելու համար: Այս համատեքստում կարելի է առանձնացնել յուրացման (expropriation) այնպիսի իրադարձություններ, ինչպիսիք են անգլո-իրանական նավթային ընկերության (1951 թ.), Սուեզի ջրանցքի ընկերության (1956 թ.), Ինդոնեզիայում հոլանդական սեփականության (1958 թ.), Չիլիի պղնձի արդյունաբերության (1972 թ.) և լիբիական նավթի արդյունաբերության (1976-77 թթ.) գավթման դեպքերը:***

լու իրենց բնական հարստությունները և ռեսուրսները» և այլն:

Մշտական ինքնիշխանության սկզբունքի ամրագրումը ինքնորոշման իրավունքի համատեքստում կարևորագույն նշանակություն ունեցավ նոր ձևավորվող պետությունների տնտեսական ինքնիշխանության պաշտպանության համար¹⁷: Անկասկած, 1970 և 80-ականների իրադարձությունները նպաստեցին Մշտական ինքնիշխանության սկզբունքի ամրապնդմանը¹⁸:

Մշտական ինքնիշխանության սկզբունքի ամրագրման նպատակները տեղ են գտել մասնավորապես ՄԱԿ-ի ԳԱ-ի «Բնական ռեսուրսների նկատմամբ անօտարելի ինքնիշխանության մասին» 1962 թ. դեկտեմբերի թիվ 14 բանաձևում, որտեղ նշվում է, որ մշտական ինքնիշխանությունը բնական հարստության և ռեսուրսների նկատմամբ «պետք է իրականացվի» «ազգային զարգացման և շահագրգռված ժողովրդի բարեկեցության» շահերով առաջնորդվելով¹⁹:

Այս սկզբունքը հետապնդում է նաև այլ նատակներ: Առաջին՝ ՄԱԿ-ի ԳԱ 1952 թ. բնական ռեսուրսների նկատմամբ Մշտական ինքնիշխանությանը վերաբերող թիվ 523 բանաձևը ներառում էր «համաշխարհային տնտեսության հետագա ընդլայնման» նպատակը: 1970 թ. DD-II բանաձևը ընդգծում է, որ «... քաղաքականությունը պետք է տարվի գլոբալ համատեքստում, որը միտված է հասնելու համաշխարհային ռեսուրսների օպտիմալ օգտագործմանը, որոնք օգտակար են զարգացած և զարգացող պետություններին»²⁰: Ինչ վերաբերում է գաղութային տիրապետության տակ գտնվող ժողովուրդների Մշտական ինքնիշխանության իրավունքին, առաջնային նպատակը, անկասկած, «նրանց բնական ռեսուրսների նկատմամբ վերահսկողության վերաստանձնումն էր»²¹:

Պայմանագրերը, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն սահմանում են Մշտական ինքնիշխանության իրավունքը, այդքան էլ չեն անդրադառնում դրա նպատակներին: 1981 թ. «Մարդու իրավունքների աֆրիկյան խարտիան» նշում է. «Այս իրավունքները պետք է իրականացվեն ժողովրդի բացառիկ շահերով»²²: «Ծովային իրավունքի մասին» 1982 թ. ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի 56-րդ հոդվածը նշում է, որ բնական ռեսուրսների նկատմամբ ինքնիշխան իրավունքը շնորհվել է պետություններին՝ «բնական ռեսուրսները հետազոտելու և շահագործելու, պահպանելու և կառավարելու նպատակով»:

Մշտական ինքնիշխանությանը վերաբերող դրույթների ամրագրման կարևոր փուլ եղավ 1966 թ. «Քաղաքացիական և քաղաքական

¹⁷ Տե՛ս *Блищенко И. П., Дориа Ж.*, նշվ. աշխ., էջ 52-55:

¹⁸ Տե՛ս, օրինակ՝ 1974 թ. Խարտիան, 1986 թ. Մեուլի հռչակագիրը և այլն:

¹⁹ Տե՛ս GA Res. 1803 (XVII), 14 December 1962, Para. 1:

²⁰ GA Res. 2626 (XXV), 24 October 1970, Para. 73.

²¹ 73 GA Res. 3171 (XXVIII), 17 December 1973.

²² «Մարդու իրավունքների աֆրիկյան խարտիա», հոդված 21, մաս 1:

իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիրը, որտեղ նշված է. «Ոչ մի ժողովուրդ ոչ մի դեպքում չի կարող զրկվել իրեն պատկանող գոյության միջոցներից»²³, ինչպես նաև 1974 թ. Խարտիան, որում նշվում է հետևյալը. «Յուրաքանչյուր պետություն կարող է և պարտավոր է ազատորեն իրականացնել ամբողջական և անընդհատ ինքնիշխանություն իր հարստության, բնական ռեսուրսների և տնտեսական գործունեության նկատմամբ, ներառյալ՝ տիրապետելու, օգտագործելու և շահագործելու իրավունքը»²⁴:

Միջազգային իրավունքը դեռևս չի տվել բնական ռեսուրսների միասնական իրավական սահմանումը²⁵: Բնական ռեսուրսներին համակարգային սահմանում և որակում տալու ամենամանրամասն փորձը կատարել է արգենտինացի իրավաբան Կանոն՝ ՄԱԿ-ի Պարենի և գյուղատնտեսության կազմակերպությանը (ՊԳԿ) ուղղված զեկույցում: Նա սահմանում է բնական ռեսուրսները որպես «ֆիզիկական բնական իրեր՝ ի հակադրություն այն ամենի, որոնք ստեղծված են մարդու կողմից»²⁶: Այնուամենայնիվ, ավելի հստակ մոտեցման համաձայն՝ պետությունն իր ինքնիշխան իրավունքները բնական ռեսուրսների, հարստության և ամբողջ տնտեսական գործունեության նկատմամբ տարածում է հետևյալ օբյեկտների վրա. 1) բնական ռեսուրսների և հարստությունների²⁷, որոնք գտնվում են տվյալ պետության տարածքում, և տվյալ պետության տնտեսական ամբողջ գործունեության վրա, 2) բնական ռեսուրսների, հարստությունների և ամբողջ տնտեսական

²³ 1966 թ. «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» միջազգային դաշնագիր, հոդվ. 1, 2-րդ մաս:

²⁴ Խարտիա, հոդվ. 2, կետ 1:

²⁵ ՄԱԿ-ի ԳԱ այն բանաձևերը, որոնք վերաբերում են Իսրայելի կողմից օկուպացված տարածքի ինքնիշխանությանը, օգտագործում են «ազգային հարստություն և ռեսուրսներ», «ազգային ռեսուրսներ» և «բոլոր ռեսուրսներ և հարստություն» եզրույթները: Այս առումով ՄԱԿ-ի ԳԱ-ն նախընտրել է ընդլայնել Մշտական ինքնիշխանության շրջանակը բնական ռեսուրսներից անդին, որպեսզի ներառի «մարդկային ռեսուրսների» շահագործումը, մշակութային, կրոնական և ազգային ժառանգության այլ ասպեկտների օգտագործումն ու սեփականությունը: Այս համատեքստում Մշտական ինքնիշխանությունը բնական ազգային հարստության և ռեսուրսների նկատմամբ օգտագործվում է որպես համապարփակ կոնցեպտ, որը վերաբերում է Պաղեստինի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի և արաբական պետությունների «մշտական» ինքնիշխանությանը:

²⁶ **Cano G. J.**, *A Legal and Institutional Framework for Natural Resources Management*, FAO Legislative Studies № 9, FAO: Rome, 1975, p. 1, 30–33.

²⁷ Տե՛ս **Heilbroner**, “Wealth,” in Eatwell et al. (eds), *The New Palgrave. A Dictionary of Economics*, Macmillan: London, Vol. 4, 1987, էջ 880–882: «Բնական հարստություն» եզրույթը հաճախ է օգտագործվել ՄԱԿ-ի ԳԱ բանաձևերում և այլ իրավական գործիքներում, բայց ոչ հաճախ՝ իրավական դոկտրինայում: Միանշանակ չի ընկալվում, թե արդյոք Մշտական ինքնիշխանությունը կարող է տարածվել «հարստության» վրա ընդհանրապես, ինչպես նշվել է Խարտիայում, որոշ պայմանագրերում և 1986 թ. Սեուլի հռչակագրում: Միննույն ժամանակ, պետք է ընդգծել, որ հարստության անդրադարձել են տնտեսագիտության տարբեր դասական աշխատություններում, օրինակ՝ Ադամ Սմիթի «Ազգերի հարստությունը» (1776 թ.) և Ջոն Բեյթս Կլարկի «Հարստության բաժանումը» (1908 թ.):

գործունեության²⁸ վրա՝ բացառիկ տնտեսական գոտում և մայրցամաքային ելուստում, 3) կենսաբանական ռեսուրսների վրա²⁹, որոնք գտնվում են իր տարածքում՝ բացառիկ տնտեսական գոտում և մայրցամաքային ելուստում, 4) սեփական բնական ռեսուրսների և հարստության վերաբերյալ տվյալների և տեղեկատվության, որոնք ստացվել են ինչպես պետության, այնպես էլ այլ պետությունների, նրանց իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց կողմից:

Հարց է առաջանում, թե որոնք են ռեսուրսների նկատմամբ ինքնիշխանության իրավունքի իրացման դրսևորման ձևերը: Ընդհանուր առմամբ դրանք հետևյալն են. ա) պետության իրավունքը՝ ազատորեն տնօրինելու իր հարստությունը և բնական ռեսուրսները, ներառյալ հնարավորությունը՝ որոշելու դրա հետազոտության, շահագործման և օգտագործման կարգը՝ ազգային օրենսդրության համաձայն, բ) իրավունքը՝ կարգավորելու օտարերկրյա ներդրողներին սեփական ռեսուրսների շահագործումը թույլատրելու պայմանները, գ) իրավունքը՝ ազգայնացնելու ցանկացած տեսակի սեփականություն, որը գտնվում է իր տարածքում, երբ ազգային անվտանգության շահերը պահանջում են դա, դ) իրավունքը՝ կարգավորելու ամբողջ տնտեսական գործունեությունն իր տարածքում, ներառյալ ինչպես օտարերկրյա ներդրումների ռեժիմների սահմանումը, այնպես էլ օտարերկրյա պետությունների հետ արտաքին տնտեսական կապերի հաստատումը, ներառյալ՝ մաքսային կարգավորումները, լիցենզիոն գործունեությունը, սեփական ռեսուրսների գների սահմանումը և այլն, ե) ազգայնացման դեպքում փոխհատուցում վճարելու իրավունքը: Այս իրավունքներին համապատասխանում են այլ պետությունների համապատասխան պարտականությունները. ա) պարտականությունը՝ ձեռնպահ մնալու հարկադրանքից, միջամտությունից և այլ գործողություններից, որոնց նպատակն է խոչընդոտել այս կամ այն պետության ինքնիշխան իրավունքների և ազատությունների իրականացումը իրենց բնական ռեսուրսների, հարստության և տնտեսական գործունեության նկատմամբ, բ) հակաիրավական գործողություններով պետության ռեսուրսներին պատճառված վնասի հատուցման պարտականությունը, գ) պե-

²⁸ Տե՛ս GA Res. 2626 (XXV), 24 October 1974, Paragraph 73: Paragraph 4 (e) of GA Res. 3201 (S-VI), 1 May 1974 (NIEO հռչակագիրը օգտագործում է «բնական ռեսուրսներ և բոլոր տնտեսական գործունեություններ» արտահայտությունը): Art. 1.5 of the European Energy Charter Treaty, Lisbon, 17 December 1994 (1994 թ. «Եվրոպական էներգետիկ խարտիան» այն եզակի միջազգային-իրավական գործիքներից է, որը պարունակում է «տնտեսական գործունեություն» հասկացությունը):

²⁹ Կենսաբանական ռեսուրսների նկատմամբ ինքնիշխանությունը մասնավորապես ամրագրված է Ռիո դե Ժանեյրոյում 1992 թ. հունիսի 5-ին ստորագրված «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիայում, որն ընդունում է, որ պետությունը, ՄԱԿ-ի կանոնադրության և միջազգային իրավունքի սկզբունքների համաձայն, ունի ինքնիշխան իրավունք՝ մշակելու սեփական ազատ ռեսուրսները, ներառյալ կենսաբանական և գենետիկական: Տե՛ս «Կենսաբանական բազմազանության մասին» կոնվենցիա, հոդվ. 3:

տությունների պարտականությունը՝ բարեխղճորեն համագործակցելու ռեսուրսների համատեղ օգտագործման շրջանակներում՝ առանց այլ պետություններին վնաս պատճառելու:

Ինչպես տեսնում ենք, օտարերկրյա ներդրումների ոլորտում միջամտություն իրականացնելու հնարավորությունը պետությունների տնտեսական ինքնիշխանության իրացման կարևորագույն դրսևորումներից է: Ուղղակի կամ պորտֆելային ներդրումների տեսքով օտարերկրյա կապիտալը պետության տնտեսության համար երբեմն վտանգ է ներկայացնում: Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, օտարերկրյա ներդրողները, օգտագործելով իրենց ճկունությունը, ի վիճակի են օպերատիվ կերպով համախմբել իրենց ֆինանսական հնարավորությունները տնտեսության այս կամ այն ոլորտում՝ առավելագույն շահույթ ստանալու նպատակով, ինչպես նաև արագորեն դուրս բերել իրենց կապիտալը սովյալ երկրից հաշվի չառնելով նրա պետական շահերը: Այս պայմաններում պետությունը պարտավոր է վարել օտարերկրյա ներդրումների թույլատրման հավասարակշռված քաղաքականություն, ինչն անհնար է առանց տնտեսական ինքնիշխանության ամրապնդման: Հավասարակշռված պետական ներդրումային քաղաքականությունը պահանջում է, որ դրանում ողջամտորեն արտացոլվեն ներդրողների հանրային և մասնավոր շահերը³⁰:

Ըստ էության, պետության՝ օտարերկրյա ներդրումների թողտվության իրավունքն անսահմանափակ է, քանզի այն բխում է հենց պետական ինքնիշխանության գաղափարից³¹: Պետությունը պետությունների ինքնիշխան իրավահավասարության ուժով սահմանում է ներքին ներդրումային իր քաղաքականությունը՝ որոշելով գործող ազգային օրենսդրության կանոնները և սեփական տարածքում օտարերկրյա ներդրումների հասանելիությունը:

Պետությունը ինքնիշխան հավասարության ուժով նաև իրավունք ունի առանձնակի անհրաժեշտության դեպքում և սեփական շահերից ելնելով յուրացնել (*expropriate*) օտարերկրյա սեփականությունը՝ սահմանադրության և միջազգային իրավունքի համաձայն³²:

Կարելի է ընդգծել երեք պատճառ, որոնց ուժով պետությունն իրա-

³⁰ Տե՛ս **Boguslavsky M., Trunk A.** Legal issues of foreign investment in transition countries, Osteuroforshung, 2007, Bd., էջ 29:

³¹ Տե՛ս **Каппо Д., Жоар П.** Международное экономическое право. М., 2002, էջ 349-352:

³² Առաջին անգամ պետության կողմից ոչ խտրական միջոցների կիրառմամբ սեփական տնտեսության տարբեր ասպեկտների պաշտպանության իրավունքի մասին նշել է Մ. Սորնարաջը, տե՛ս **Sornarajah M.**, The international law on foreign investment. L., 1994. P. 283: Նրան հաջորդեց Բրունոլին, որը նշեց, որ օտարերկրյա սեփականությունը, ներառյալ նրա օգտագործման իրավունքը, կարող է ենթարկվել լրացուցիչ հարկման, առևտրային սահմանափակման, որը ներառում է լիցենզիոն կարգի և քվոտաների սահմանումը և այլն: Նա գտնում է, որ պետության սահմանափակման միջոցները որոշ դեպքերում այնուամենայնիվ չեն կարող համարվել իրավաչափ: Տե՛ս **Brownlie J.**, Public international law, 6th Ed., 2003, էջ 509:

վունք ունի և անգամ պարտավոր է առանց որևէ սահմանափակման միջամտել մասնավոր ոլորտին: Առաջինը հանրային անվտանգության մասին մտահոգությունն է և բնակչության առողջությունը, երկրորդը՝ ազգային բարօրության մասին մտահոգությունն է և երրորդը՝ տնտեսության որոշ ճյուղերի զարգացումը օտարերկրյա ներդրումների մուտքն արգելելու միջոցով³³: Այս համատեքստում հարկ է ընդգծել «Ազատ առևտրի հյուսիսատլանտյան ասոցիացիայի» (NAFTA) շրջանակներում «Մեթանեքսն ընդդեմ ԱՄՆ-ի» գործը, որտեղ տրիբունալը որոշեց, որ արգելքն իրականացվել է հանրային նպատակներով, սահմանված օրինական կարգով և իր բնույթով խտրական չէ, այլ խոսքերով՝ «միջազգային իրավունքի տեսանկյունից պետության (ԱՄՆ) կողմից արգելքն իրավաչափ էր և չէր համարվում յուրացում»³⁴:

Կարևոր է, որ պետությունը պարտավորություն է կրում ապացուցելու, որ այս կամ այն իրավունքը պետք է անհրաժեշտության դեպքում սահմանափակվի՝ պետության առջև ծառայած խնդրի լուծման նպատակներին հասնելու համար:

Պետության ինքնիշխանությունը միջազգային տնտեսական հարաբերություններում (արտաքին կողմը): Իրավական հավասարությունը՝ որպես պետությունների ինքնիշխան իրավահավասարության կարևորագույն տարր, անհրաժեշտ է պետությունների միջպետական տնտեսական հարաբերություններին իրավահավասար մասնակցության համար: Ակնհայտ է, որ իրավաբանական հավասարությունը ենթադրում է պետությունների միջև փոխշահավետ համագործակցություն, ինչի մասին խոսվում է ՄԱԿ-ի Առևտրի և զարգացման համաժողովում (United Nations Conference on Trade and Development) (UNCTAD), 1975 թ. Հելսինկիի եզրափակիչ ակտում և այլն:

Խոսելով տնտեսական փոխհարաբերություններում պետությունների իրավահավասարության մասին՝ պետք է հաշվի առնել հենց իրավաբանական հավասարությունը և ոչ թե փաստացի հավասարությունը: Ինչպես պրոֆ. Կոլոսովն է նշել, «փաստացի հավասարության բացակայության պայմաններում միակ այլընտրանքը իրավաբանական հավասարությունն է»³⁵:

Այսպիսով՝ տնտեսական ինքնիշխանության արտաքին ասպեկտի բովանդակությունը երկակի է: Մի կողմից՝ այն ենթադրում է պետության իրավունքը՝ ստանալու հավասար օգուտ միջազգային տնտեսական կյանքին մասնակցելու միջոցով, իսկ մյուս կողմից՝ պետության ի-

³³ Տե՛ս **Фархутдинов И. З.** Международное инвестиционное право. Теория и практика применения. М., 2005, էջ 238-239:

³⁴ Methanex Corporation v United States, Final Award on Jurisdiction and Merits, (2005) 44 ILM 1345, Inside US Trade, 19 August 2005, 12, IIC 167 (2005), 3rd August 2005, Ad Hoc Tribunal (UNCITRAL):

³⁵ **Колосов Ю. М.** К вопросу о примате международного права // Международное право в современном мире. М., 1991, с. 7.

րավունքը՝ հավասար մասնակցելու միջազգային տնտեսական խնդիրների լուծմանը:

Ա. Միջազգային տնտեսական կյանքին մասնակցությունից հավասար օգուտ քաղելու ասպեկտն ինքնին ունի երկակի բնույթ.

1. միջազգային տնտեսական հարաբերություններին մասնակցությունից պետության արդար մասնաբաժինը,

2. պետության արդարացի մասնաբաժինը այն ռեսուրսների իրացումից, օգտագործումից և շահագործումից, որոնք բոլոր պետությունների մասնաբաժինն են:

Բեջաուին գտնում էր, որ ցանկացած պետություն իր ինքնիշխանության և այլ պետությունների հետ իրավահավասարության ուժով իրավունք ունի մնացածից պահանջելու, որ «չտանեն իրենից այն, ինչ պատկանում է իրեն, կամ չզրկեն նրանից, ինչ իրենն է կամ հասնում է իրեն միջազգային իրավունքի համաձայն»³⁶: Այնուհետև նա շարունակում է նշելով, որ զարգացող պետությունն իրավունք ունի պահանջելու «արդար գին» իր հումքային ռեսուրսների և այն ամենի համար, ինչն այդ պետությունը կարող է փոխանակման համար առաջարկել ավելի զարգացած երկրներին:

Իսկ Ի. Ս. Շաբանը գտնում է, որ միջազգային տնտեսական հարաբերություններում պետությունների ինքնիշխան հավասարության սկզբունքը մի կողմից իրավահավասարության սկզբունքն է, որի տնտեսական ասպեկտը նշանակում է «իրավական հավասարություն և տնտեսական շահերի պահպանում բոլոր պետությունների կողմից», իսկ մյուս կողմից՝ փոխշահավետության սկզբունքը, որի շնորհիվ «կողմերը հավասար օգուտներ են քաղում տնտեսական համագործակցությունից»³⁷: Այս հարցում Բեջաուին նշում է, որ զարգացող երկիրը, եթե անգամ չունի իր բոլոր պահանջները բավարարելու իրավունք, այնուամենայնիվ իրավունք ունի ստանալու արդար մասնաբաժին այն ամենից, ինչ պատկանում է բոլորին և իրեն³⁸:

Բ. Միջազգային տնտեսական կյանքին պետության իրավահավասար մասնակցությունը նաև պետության իրավունքն է՝ մասնակցելու միջազգային տնտեսական խնդիրների լուծմանը³⁹: Կ. Մանուկյանը կարծում է, որ այս սկզբունքը թերի է, քանզի չի պարունակում ամենակարևոր տարրերից մեկը. պետությանը պետք է իրավունք շնորհվի մասնակցելու այն միջազգային հարցերին, որոնք անուղղակիորեն շո-

³⁶ Bedjaoui M. նշվ. աշխ., էջ 1262:

³⁷ Шабан И. С. Принципы равноправия и взаимной выгоды в международных экономических отношениях государств. Международное право и международный порядок. М., 1981, с. 132.

³⁸ Տե՛ս Bedjaoui M., նշվ. աշխ., էջ 1263:

³⁹ Այս տեսակետը հաստատվում է այնպիսի միջազգային ակտերի դրույթներով, ինչպիսիք են 1964 թ. Ժնևյան սկզբունքները (իններորդ և տասներորդ ընդհանուր սկզբունքներ), 1974 թ. Խարտիան (Նախաբան, հոդվ. 5,6,10), «Միջազգային տնտեսական նոր կարգի հաստատման մասին» 1974 թ. հռչակագիրը և այլն:

շափում են իր շահերը⁴⁰:

Այս համատեքստում կարևոր խնդիր է միջազգային արժույթաֆինանսական ոլորտում զարգացող պետությունների նկատմամբ խտրականությունը: Արժույթի միջազգային հիմնդրամի և Համաշխարհային բանկի քվեարկության համակարգը հանգեցնում է թերի զարգացած պետությունների՝ տնտեսական առումով կախվածության: Դրա հետևանքով ֆինանսական ռեսուրսներն այս պետություններին հազվադեպ են տրվում այնպիսի ծավալներով, որոնք անհրաժեշտ են տնտեսական զարգացման համար, իսկ եթե դրանք տրամադրվում են, ապա ուղեկցվում են այնպիսի պահանջներով, որոնք իսկապես վտանգում են «երրորդ աշխարհի» պետությունների տնտեսական անվտանգությունը: Տպավորություն է ստեղծվում, որ ոմանք առանձնապես չեն էլ ցանկանում այս երկրները տեսնել զարգացած վիճակում:

Այս խնդրի առնչությամբ գործում են որոշակի նորմատիվ-իրավական կարգավորումներ, որոնք փորձում են ապահովել միջազգային տնտեսական խնդիրների լուծմանը մասնակցելու պետությունների իրավահավասարությունը: Մասնավորապես, 1974 թ. Խարտիայի 10-րդ հոդվածը սահմանում է պետության՝ միջազգային տնտեսական խնդիրների լուծմանը մասնակցելուն առնչվող երկու կարևոր ասպեկտներ: Դրանցից առաջինը միջազգային տնտեսական կազմակերպությունների որոշումների ընդունման արդարացի գործընթացն է: Երկրորդը պետության ինքնիշխան իրավունքն է՝ մասնակցելու միջազգային տնտեսական կազմակերպություններին և համաձայնություններին⁴¹:

Տնտեսական ինքնիշխանության սկզբունքի իրացմանը նպաստում են հետևյալ սկզբունքները՝ տնտեսական խտրանակության արգելքը, փոխշահավետությունը և թերզարգացած պետությունների համար առավել բարենպաստ ռեժիմը:

Ա) Տնտեսական խտրանակության արգելքի սկզբունքը իրավահավասար և փոխշահավետ տնտեսական հարաբերությունների կարևորագույն նախապայման է: Ինչպես արդարացիորեն նշել է ՄԱԿ-ի իրավունքի միջազգային հանձնաժողովը, խտրանակության արգելքի սկզբունքը «ընդհանուր կանոն է, որը բնորոշ է պետությունների ինքնիշխան հավասարությանը»⁴²:

Այս սկզբունքը արտացոլված է մի շարք միջազգային փաստաթղթերում, օրինակ՝ 1994 թ. Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության Մարաքեշյան համաձայնագրի նախաբանում նշված է, որ ԱՀԿ-ն ստեղծվել է անդամ պետությունների միջև փոխադարձ և փոխշահա-

⁴⁰ Տե՛ս **Манукян К. Л.** Принцип равноправия государств в международном праве. М., էջ 103, 104:

⁴¹ Տե՛ս Խարտիայի 10-րդ հոդված:

⁴² Yearbook of International Law Commission, 1961, vol II, N.Y., p. 128.

վետ այնպիսի համաձայնագրեր կնքելը խթանելու նպատակով, որոնք ուղղված են գործող սակագների և առևտրում այլ խոչընդոտների նվազեցմանը և միջազգային առևտրում խտրական միջոցների վերացմանը: Նմանատիպ դրույթներ պարունակվում են նաև 1994 թ. ՄԱԳՀ-ում (GATT համաձայնագիր)⁴³:

Տնտեսական խտրականության արգելքի սկզբունքը կոնկրետ պայմանագրերում լրացվում է փոխշահավետության և թերի զարգացած պետությունների համար առավել բարենպաստ ռեժիմի սկզբունքներով, ինչի մասին վկայում է ՄԱԳՀ-ի չորրորդ մասը:

Բ) Փոխշահավետության սկզբունքն ուղղված է պետությունների միջև կայուն և իրավահավասար տնտեսական հարաբերությունների հաստատմանը: Այն պետության տնտեսական ինքնիշխանությունն ապահովող անկյունաքարային տարր է:

1974 թ. Խարտիայի համաձայն՝ պետությունների միջև տնտեսական հարաբերությունները պետք է կառուցվեն փոխադարձ և շահավետ օգուտի հիման վրա, որը չի թույլատրում այլ պետությունների տնտեսական շահին վնաս պատճառել: Սրա մասին խոսվում է նաև 1975 թ. Հելսինկյան եզրափակիչ ակտում:

Գ) Թերի զարգացած պետությունների համար առավել բարենպաստ ռեժիմի սկզբունքը դեռ կայացման փուլում է: Այն՝ որպես իրավական նորմ, զարգանում է երկկողմ և բազմակողմ գործող պայմանագրերի, միջազգային կազմակերպությունների գործունեության, պետությունների պրակտիկայի վրա⁴⁴:

Տնտեսական ինքնիշխանության արդյունավետ իրացման համար պետությունը անշուշտ պետք է օժտված լինի տնտեսական անկախությամբ: Ներկայումս ավելի տարածված են տնտեսական անկախության երկու նշանակություններ. 1) տնտեսական ինքնուրույնության՝ սոցիալ-տնտեսական զարգացման այնպիսի մակարդակ, որը հնարավորություն է տալիս պետությանն ամրանալու միջազգային տնտեսական հարաբերություններում, 2) տնտեսական ինքնիշխանության, այսինքն՝ որպես պետության սուբյեկտիվ իրավունք և որպես միջազգային իրավունքի օբյեկտիվ սկզբունք⁴⁵:

ՄԱԿ-ի ԳԱ-ի՝ Բնական ռեսուրսների նկատմամբ անօտարելի ինքնիշխանության մասին 1962 թ. դեկտեմբերի 14-ի բանաձևի նախաբանում նշված է, որ ՄԱԿ-ի ԳԱ-ն ընդունել է այդ բանաձևը, նկատի ունենալով, որ պետությունների միջև հարաբերությունները «պետք է հիմնված լինեն բոլոր պետությունների՝ սեփական հարստության և բ-

⁴³ Տե՛ս ՄԱԳՀ, հոդված I և XX:

⁴⁴ Տե՛ս GATT որոշում՝ 28 նոյեմբերի 1979 թ.՝ զարգացող պետությունների հատուկ կարգավիճակի մասին, որն այսօր ինկորպորացվել է 1994 թ. ԱՀԿ-ում: Տե՛ս նաև՝ 1964 թ. Ժնևյան սկզբունքներ և այլն:

⁴⁵ Տե՛ս, օրինակ՝ **Bedjaoui M.**, Towards a New International Economic Order, 1979:

նական ռեսուրսների ազատ տնօրինման իրավունքի վրա՝ սեփական ազգային շահերի և պետությունների տնտեսական անկախությանը համապատասխան», ինչպես նաև նշվում է, որ «պետությունների անօտարելի ինքնիշխանության իրականացումն ու ամրապնդումն իր բնական հարստությունների և ռեսուրսների վրա ամրապնդում են նրանց տնտեսական անկախությունը»⁴⁶:

Քանի որ միջազգային իրավունքի սկզբունքները փոխկապակցված են, այդ պատճառով տնտեսական ինքնիշխանության սկզբունքը երբեմն հստակեցվում է այլ սկզբունքների բովանդակությունում, ինչպիսիք են՝ պետության ինքնիշխանության, ներքին գործերին չմիջամտելու, համագործակցության, վեճերի խաղաղ լուծման, փոխադարձ և արդարացի շահի և այլ սկզբունքները, որոնց փոխգործակցությունը տնտեսական ինքնիշխանությունը հարգելու սկզբունքի հետ կազմում է պետության տնտեսական անվտանգության երաշխիքների նորմատիվ-իրավական հիմքը:

Այսպիսով, կատարված ուսումնասիրության հիման վրա կարող ենք հանգել հետևյալին.

- Ներկայիս գլոբալացման պայմաններում պետությունների տնտեսական ինքնիշխանության հիմնախնդիրը ձեռք է բերում էլ ավելի մեծ նշանակություն: Խնդիրն առավել արդիական է դարձել հատկապես տնտեսապես թույլ պետությունների համար:

- Տնտեսական ինքնիշխանությունը (անկախությունը)՝ որպես իրավաբանական կատեգորիա, պայմանավորված չէ պետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման աստիճանով: Տնտեսապես ինքնիշխան են բոլոր պետությունները:

- Պետության տնտեսական ինքնիշխանությունն ասելով նախևառաջ պետք է հասկանալ սեփական ռեսուրսները, հարստությունը և ամբողջ տնտեսական գործունեությունը ազատորեն տնօրինելու և իրավահավասար հիմունքներով միջազգային տնտեսական հարաբերություններին մասնակցելու պետության իրավունքները:

- Թեպետ միջազգային իրավունքում դեռևս չկա բնական ռեսուրսների միասնական իրավական սահմանում, միասնական մոտեցման համաձայն՝ բնական ռեսուրսների նկատմամբ մշտական ինքնիշխանությունը վերաբերում է պետության տարածքում ոչ մարդակերտ բոլոր ռեսուրսներին:

- Տնտեսական ինքնիշխանության իրացման կարևորագույն դրսևորումներից են օտարերկրյա ներդրումների ոլորտում պետական միջամտության լիազորությունները: Տնտեսական ինքնիշխանությունը պահպանելու նկատառումներից ելնելով՝ պետությունները ներդրումների ոլորտում պետք է վարեն հավասարակշռված քաղաքականություն:

⁴⁶ ՄՄԿ-ի ԳՄ 14.12.1964 թ., թիվ 1803 (XVII) բանաձև:

- Միջազգային տնտեսական կյանքին պետության իրավահավասար մասնակցության իրավունքը տնտեսական ինքնիշխանության սկզբունքի խնդրահարույց հարցերից է, քանզի տնտեսապես թույլ պետություններին հաճախ հնարավորություն չի տրվում մասնակցելու այնպիսի խնդիրների լուծմանը, որոնք առնչվում են իրենց շահերին:

Բանալի բառեր – ինքնիշխանություն, ինքնիշխան հավասարություն, տնտեսական ինքնիշխանություն, մշտական և բնական ռեսուրսներ, օտարերկրյա ներդրումների սահմանափակումներ

ГРИГОР ЧОБАНЯН – Экономический суверенитет государств. – Статья посвящена вопросам экономического суверенитета в рамках публичного международного права. В частности, рассматривается историческая эволюция концепции экономического суверенитета, представлены его основные элементы и раскрыты его внутренние и внешних аспекты. Среди прочих ставится вопрос о постоянном суверенитете государства над своими природными ресурсами и экономической деятельностью. Показано, что регулирование в сфере иностранных инвестиций чрезвычайно важно для экономического суверенитета. Также подчеркнуто, что все государства обладают равным экономическим суверенитетом независимо от уровня их развития и мощи.

Ключевые слова: *суверенитет, суверенное равенство, постоянные и природные ресурсы, ограничения на иностранные инвестиции*

GRIGOR CHOBANYAN – Economic Sovereignty of. – The article is devoted to the issues of economic sovereignty in the frameworks of public international law. Particularly, the article addresses the historical evolution of the concept of economic sovereignty, then it represents the main elements of the contemporary economic sovereignty. The article discusses the internal and external aspects of economic sovereignty. Particularly, the author tried to address the issues on permanent sovereignty of a state over its natural resources and economic activity. The author tried to show that the regulations of states in the field of foreign investments is one of the important issues in the realm of economic sovereignty of states. The author also underlines that all the states have equal economic sovereignty regardless of their economic strength.

Key words: *sovereignty, sovereign equality, economic sovereignty, permanent and natural resources, restrictions on foreign investments*

Ներկայացվել է՝ 07.05.2019,
գրախոսվել է՝ 16.05.2019,
ընդունվել է տպագրության՝ 25.07.2019